

**Mens & samenleving**  
1ste graad A-stroom  
I-M&S-a

BRUSSEL

D/2024/13.758/010

Versie oktober 2024



# 1 Inleiding

De uitrol van de modernisering secundair onderwijs gaat gepaard met een nieuwe generatie leerplannen. Leerplannen geven richting en laten ruimte. Ze faciliteren de inhoudelijke dynamiek en de continuïteit in een school en lerarenteam. Ze garanderen binnen het kader dat door de Vlaamse regering werd vastgelegd voldoende vrijheid voor schoolbesturen om het eigen pedagogisch project vorm te geven vanuit de eigen schoolcontext. Leerplannen zijn ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool. Ze versterken het eigenaarschap van scholen die d.m.v. eigen beleidskeuzes de vorming van leerlingen gestalte geven. Leerplannen laten ruimte voor het vakinhoudelijk en pedagogisch-didactisch meesterschap van de leraar, maar bieden ondersteuning waar nodig.

## 1.1 Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten

Leerplannen vertrekken vanuit het **vormingsconcept** van de katholieke dialoogschool. Ze laten toe om optimaal aan te sluiten bij het pedagogisch project van de school en de beleidsbeslissingen die de school neemt vanuit haar eigen visie op onderwijs (taalbeleid, evaluatiebeleid, zorgbeleid, ICT-beleid, kwaliteitsontwikkeling, keuze voor vakken en lessen ...).

Leerplannen ondersteunen **kwaliteitsontwikkeling**: het leerplanconcept spoort met kwaliteitsverwachtingen van het Referentiekader onderwijskwaliteit (ROK). Kwaliteitsontwikkeling volgt dan als vanzelfsprekend uit keuzes die de school maakt bij de implementatie van leerplannen.

Leerplannen faciliteren een **gerichte studiekeuze**. De leerplandoelen sluiten aan bij de verwachte competenties van leerlingen in een bepaald structuuronderdeel. De feedback en evaluatie bij de realisatie ervan beïnvloeden op een positieve manier de keuze van leerlingen na elke graad.

Leerplannen gaan uit van de **professionaliteit** van de leraar en het **eigenaarschap** van de school en het lerarenteam. Ze bieden voldoende ruimte voor eigen inhoudelijke keuzes en een eigen didactische aanpak van de leraar, het lerarenteam en de school.

Leerplannen borgen de **samenhang** in de vorming. Die samenhang betreft de verticale samenhang (de plaats van het leerplan in de opbouw van het curriculum) en de horizontale samenhang tussen vakken binnen structuuronderdelen en over structuuronderdelen heen. Leerplannen geven expliciet aan voor welke leerplandoelen van andere leerplannen in de school verdere afstemming mogelijk is. Op die manier faciliteren en stimuleren de leerplannen leraren om over de vakken heen samen te werken en van elkaar te leren. Een verwijzing van een leraar naar de lessen van een collega laat leerlingen niet alleen aanvoelen dat de verschillende vakken onderling samenhangen en dat ze over dezelfde werkelijkheid gaan, maar versterkt ook de mogelijkheden tot transfer.

## 1.2 De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs

De leerplannen vertrekken vanuit een gedeelde inspiratie die door middel van een vormingscirkel wordt voorgesteld. We 'lezen' de cirkel van buiten naar binnen.

- Een lerarenteam werkt in een katholieke dialoogschool die onderwijs verstrekt vanuit een **specifieke traditie**. Vanuit het eigen pedagogisch project kiezen leraren voor wat voor hen en hun school goed



onderwijs is. Ze wijzen leerlingen daarbij de weg en gebruiken daarvoor **wegwijzers**. Die zijn een inspiratiebron voor leraren en zorgen voor een Bijbelse 'drive' in hun onderwijs.

- De kwetsbaarheid van leerlingen ernstig nemen betekent dat elke leerling **beloftevol** is en alle leerkansen verdient. Die leerling is **uniek als persoon** maar ook **verbonden** met de klas, de school en de bredere samenleving. Scholen zijn **gastvrije plaatsen** waar leerlingen en leraren elkaar ontmoeten in diverse contexten. De leraar vormt zijn leerlingen vanuit een **genereuze** attitude, hij geeft om zijn leerlingen en hij houdt van zijn vak. Hij durft af en toe de gebaande paden verlaten en stimuleert de **verbeelding en creativiteit** van leerlingen. Zo zaait hij door zijn onderwijs de kiemen van een hoopvolle, **meer duurzame en meer rechtvaardige wereld**.
- Leraren vormen leerlingen door middel van leerinhouden die we groeperen in negen **vormingscomponenten**. De aaneengesloten cirkel van vormingscomponenten wijst erop dat vorming een geheel is en zich niet in schijfjes laat verdelen. Je kan onmogelijk over taal spreken zonder over cultuur bezig te zijn; wetenschap en techniek hebben een band met economie, wiskunde, geschiedenis ... Dwarsverbanden doorheen de vakken zijn belangrijk. De vormingscirkel vormt dan ook een dynamisch geheel van elkaar voortdurend beïnvloedende en versterkende componenten.
- Vorming is voor een leraar nooit te herleiden tot een cognitieve overdracht van inhouden. Zijn meesterschap en passie brengt een leraar ertoe om voor iedere leerling de juiste woorden en gebaren te zoeken om **de wereld te ontsluiten**. Hij introduceert leerlingen in de wereld waarvan hij houdt. Een leraar zorgt er bijvoorbeeld voor dat leerlingen kunnen worden gegrepen door de cultuur van het Frans of door het ambacht van een metselaar. Hij initieert leerlingen in een wereld en probeert hen zover te brengen dat ze er hun eigen weg in kunnen vinden.
- Een leraar vormt leerlingen als **individuele leraar**, maar werkt ook binnen **lerarenteams** en binnen een **beleid van de school**. Het Gemeenschappelijk funderend leerplan helpt daartoe. Het zorgt voor het fundament van heel de vorming dat gerealiseerd wordt in vakken, in projecten, in schoolbrede initiatieven of in een specifieke schoolcultuur.
- De uiteindelijke bedoeling is om **alle leerlingen** kwaliteitsvol te vormen. Leerlingen zijn dan ook het hart van de vormingscirkel, zij zijn het op wie we inzetten. Zij dragen onze hoop mee: de nieuwe generatie die een meer duurzame en meer rechtvaardige wereld zal creëren.



### 1.3 Ruimte voor leraren(teams) en scholen

De leraar als professional, als meester in zijn vak krijgt vrijheid om samen met zijn collega's vanuit de leerplannen aan de slag te gaan. Hij kan eigen accenten leggen en differentiëren vanuit zijn passie, expertise, het pedagogisch project van de school en de beginsituatie van zijn leerlingen.

De leerplandoelen zijn noch chronologisch, noch hiërarchisch geordend. Ze laten ruimte aan het lerarenteam en de individuele leraar om te bepalen welke leerplandoelen op welk moment worden samengenomen, om didactische werkvormen te kiezen, contexten te bepalen, eigen leerlijnen op te bouwen, vakoverschrijdend te werken, flexibel om te gaan met een indicatie van onderwijstijd.

### 1.4 Differentiatie

Om optimale leerkansen te bieden is [differentiëren](#) van belang in alle leerlingengroepen. Leerlingen voor wie dit leerplan is bestemd, behoren immers wel tot dezelfde doelgroep, maar bevinden zich niet noodzakelijk in dezelfde beginsituatie. Zij hebben een niet te onderschatten – maar soms sterk verschillende – bagage mee vanuit het basisonderwijs, de thuissituatie en vormen van informeel leren. Het is belangrijk om zicht te krijgen op die aanwezige kennis en vaardigheden en vanuit dat gegeven, soms gedifferentieerd, verder te bouwen. Positief en planmatig omgaan met verschillen tussen leerlingen verhoogt de motivatie, het welbevinden en de leerwinst voor elke leerling.

De leerplannen bieden kansen om te differentiëren door te verdiepen en te verbreden en door de leeromgeving aan te passen. Ze nodigen ook uit om te differentiëren in evaluatie.

#### *Differentiatie door te verdiepen en te verbreden*

Sommige leerlingen denken meer conceptueel en abstract. Andere leerlingen komen vanuit een meer concrete benadering sneller tot inzichtelijk denken. Variëren in abstractie spreekt leerlingen aan op hun capaciteiten en daagt hen uit om van daaruit te groeien.

Daarnaast bieden leerplannen kansen om de complexiteit van leerinhouden aan te passen. Dat kan door een complexere situatie te schetsen, een minder ingewikkelde bewerking of handeling voor te stellen, of door meer kennis of vaardigheden aan te bieden om leerlingen uit te dagen.

De ene context kan betekenisvol zijn voor een leerlingengroep, terwijl een andere context dan weer betekenisvoller kan zijn voor een andere leerlingengroep. Leerinhouden in verschillende contexten aanbrenge biedt kansen om leerlingen aan te spreken op hun interesses en daagt hen tegelijk uit om andere interesses te verkennen en zo hun horizon te verruimen.

In 'extra' wenken bij de leerplandoelen en in beperkte mate ook via keuzeleerplandoelen bieden we je inspiratie om te differentiëren door te verdiepen en te verbreden.

#### *Differentiatie door de leeromgeving aan te passen*

Doordachte variatie in werkvormen (groepswerk, individueel, auditief, visueel, actief ...) vergroot de kans dat leerdoelen worden gerealiseerd door alle leerlingen. Het helpt hen bovendien ontdekken welke manieren van leren en informatie verwerken best bij hen passen.

De ene leerling kan snel of zelfstandig werken, de andere heeft meer tijd of begeleiding nodig. Variëren in de mate van ondersteuning, gericht aanbieden van hulpmiddelen (voorbeelden, schrijfkaders, stappenplannen ...) en meer of minder tijd geven, daagt leerlingen uit op hun niveau en tempo.

Leerlingen op hun niveau en vanuit eigen interesses laten werken kan door te differentiëren in product, bijvoorbeeld door leerlingen te laten kiezen tussen opdrachten die leiden tot verschillende eindproducten.

Het samenstellen van groepen kan een effectieve manier zijn om te differentiëren. Rekening houden met verschil in leerdoelen en leerlingenkenmerken laat leerlingen toe van en met elkaar te leren.

Technologie kan al die vormen van differentiatie ondersteunen. Zo kunnen leerlingen op hun maat werken met digitale leermiddelen zoals educatieve software of online oefenprogramma's.

#### *Differentiatie in evaluatie*

Tenslotte laten de leerplannen toe te differentiëren in [evaluatie](#) en feedback. Evalueren is beoordelen om te waarderen, krachtiger te maken en te sturen.

Na de afronding van een lessenreeks of na een langere periode gaan leraren door middel van summatieve evaluatie na waar leerlingen staan. De keuze van een evaluatie- en feedbackvorm is afhankelijk van de vooropgestelde doelen.



Formatieve evaluatie is geïntegreerd in het leerproces en gaat uit van een actieve betrokkenheid van leraar en leerling. Het zet leerlingen aan het denken over hun vorderingen en laat leraren toe om tijdens het leerproces effectieve feedback te geven. Door middel van formatieve evaluatie krijgen leraren een goed zicht op het leerproces van leerlingen zodat ze het verder gericht en waar nodig kunnen bijsturen. Het is bovendien een rijke bron voor leraren om te reflecteren over de eigen onderwijspraktijk en de eigen pedagogisch-didactische aanpak bij te sturen.

## 1.5 Opbouw van leerplannen

Elk leerplan is opgebouwd volgens een vaste structuur.

De **inleiding** licht het leerplanconcept toe en gaat dieper in op de visie op vorming, de ruimte voor leraren(teams) en scholen en de mogelijkheden tot differentiatie.

De **situering** geeft aan waarop het leerplan is gebaseerd en beschrijft de samenhang binnen de graad en met de onderliggende graad, en de plaats in de lessentabel.

In de **pedagogisch-didactische duiding** komen de inbedding in het vormingsconcept, de krachtlijnen, de opbouw, de leerlijnen, de aandachtspunten met o.m. nieuwe accenten van het leerplan aan bod.

De **leerplandoelen** zijn helder geformuleerd en geven aan wat van leerlingen wordt verwacht. Waar relevant geeft een opsomming of een afbakening (★) aan wat bij de realisatie van het leerplandoel aan bod moet komen. Ook pop-ups bevatten informatie die noodzakelijk is bij de realisatie van het leerplandoel. De leerplandoelen zijn gebaseerd op de minimumdoelen van de basisvorming. Indien een leerplandoel verder gaat, vind je een '+' bij het nummer van het leerplandoel. Al die leerplandoelen zijn verplicht te realiseren. In een aantal gevallen zijn keuzedoelen opgenomen; die leerplandoelen zijn weergegeven in een grijze kleur en het nummer van het leerplandoel wordt voorafgegaan door 'K'.

De leerplandoelen zijn ingedeeld in een aantal rubrieken. Bovenaan elke rubriek vind je de relevante minimumdoelen van de basisvorming. Als leraar hoef je je die taal niet eigen te maken. Het volstaat dat je de leerplandoelen realiseert zoals opgenomen in het leerplan.

Waar relevant wordt de samenhang met andere leerplannen in dezelfde graad aangegeven.

'Duiding' bij een leerplandoel bevat een noodzakelijke toelichting bij het doel. In pedagogisch-didactische wenken vinden leraren inspiratie om met het leerplandoel aan de slag te gaan. Een wenk 'extra' bij een leerplandoel biedt leraren inspiratie om verder te gaan dan wat het leerplandoel minimaal vraagt.

De **basisuitrusting** geeft aan welke materiële uitrusting vereist is om de leerplandoelen te kunnen realiseren.

Het **glossarium** bevat een overzicht van handelingswerkwoorden die in alle leerplannen van de graad als synoniem van elkaar worden gebruikt of meer toelichting nodig hebben.

De **concordantie** geeft aan welke leerplandoelen gerelateerd zijn aan bepaalde minimumdoelen.

## 2 Situering

### 2.1 Samenhang met het basisonderwijs

In het leerplan '[Zin in leren! Zin in leven!](#)' van het katholiek basisonderwijs wordt al een basis gelegd voor de kennis en vaardigheden die in het leerplan Mens & samenleving aan bod komen. De leerplandoelen die daarop betrekking hebben, vind je zowel in de persoons- als in de cultuurgebonden ontwikkelvelden.

## 2.2 Samenhang in de eerste graad

### 2.2.1 Samenhang met leerplannen van de algemene vorming

Het leerplan Mens & samenleving vertoont samenhang met

- het Gemeenschappelijk funderend leerplan;
- het leerplan Financieel-economische vorming;
- het leerplan Maatschappelijke vorming;
- het leerplan Godsdienst.

### 2.2.2 Samenhang met de basisopties

Het leerplan Mens & samenleving is een leerplan van de algemene vorming. Het leerplan vertoont inhoudelijke verwantschap met de basisopties Maatschappij en welzijn en Economie en organisatie.

## 2.3 Plaats in de lessentabel

Het leerplan is gebaseerd op minimumdoelen van de basisvorming en is gericht op één graaduur. Het is bestemd voor de A-stroom van de eerste graad.

Het geheel van de basisvorming en de basisopties voor de A-stroom van de eerste graad vind je terug op de [PRO-pagina](#).

Als de school kiest om via een afzonderlijk vak Mens & samenleving de doelen van dit leerplan te realiseren, dan zijn daarmee de leerplandoelen van het leerplan Financieel-economische vorming en de leerplandoelen uit de krachtlijnen 'Uniek en verbonden' en 'Geëngageerd en verantwoordelijk' uit het Gemeenschappelijk funderend leerplan gerealiseerd.

## 3 Pedagogisch-didactische duiding

### 3.1 Mens & samenleving en het vormingsconcept

Het leerplan Mens & samenleving is ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialogeschool. In het leerplan ligt de nadruk op sociale, maatschappelijke en economische vorming. De wegwijzers gastvrijheid, uniciteit in verbondenheid, kwetsbaarheid en belofte, duurzaamheid, rechtvaardigheid en generositeit maken er inherent deel van uit.

#### Sociale en maatschappelijke vorming

In **sociale vorming** ligt de focus op hoe de mens als uniek en relationeel wezen (uniciteit in verbondenheid) zijn plaats zoekt in deze samenleving. Leerlingen leren zichzelf kennen als knooppunt van relaties. Met oog voor de **kwetsbaarheid** van zichzelf en de ander worden leerlingen uitgedaagd om minder ik-gericht en meer empathisch en **genereus** in relatie te treden met de ander.

In **maatschappelijke vorming** leren leerlingen hun weg en hun plaats vinden in de complexe en veelzijdige samenleving. Ze worden uitgenodigd om zich intercultureel te vormen en een meer **gastvrije** en **rechtvaardige** wereld te creëren.

#### Economische vorming



Vanuit de wegwijzers **duurzaamheid** en **kwetsbaarheid en belofte** leren leerlingen om een kritische houding aan te nemen als consument. Economische processen hebben een grote invloed op de samenleving. Leerlingen verkennen de rol van gezinnen, bedrijven en overheid in de economie wat de basis vormt van hun prille economische bewustzijn.

Uit die vormingscomponenten en wegwijzers zijn de krachtlijnen van het leerplan ontstaan.

## 3.2 Krachtlijnen

### *Uniek en verbonden*

Leerlingen ontdekken en ontwikkelen hun identiteit in verbondenheid met anderen. Dankzij interculturele ontmoetingen leren zij omgaan met de identiteit en diversiteit van zichzelf en van medeleerlingen. Identiteit kent met andere woorden een dynamisch en relationeel karakter. De dialoog met de ander creëert een rijkdom aan verhalen, gevoelens, gedachten, ervaringen en biedt grote kansen voor hun persoonlijke ontwikkeling.

### *Geëngageerd en verantwoordelijk*

Vanuit de relatie met de samenleving leren leerlingen gepast antwoorden te bieden op onverwachte en onvoorspelbare gebeurtenissen. In het woord 'verantwoordelijkheid' herkennen we niet toevallig 'antwoord'. De invulling van verantwoordelijkheid vraagt ruimte en vrijheid: om zich betrokken te voelen bij wat er speelt in de samenleving, moet elke leerling de kans krijgen om te reflecteren over zijn unieke betekenis en plaats in de wereld. De school vormt een geprivilegieerde oefenplaats om te leren omgaan met verschil, armoede, diversiteit en andere maatschappelijke fenomenen. Duurzaamheid en rechtvaardigheid ernstig nemen betekent leerlingen op weg zetten om zorgzaam en verantwoordelijk om te gaan met zichzelf, met de wereld en met alle mensen, vandaag en in de toekomst.

### *Financieel bewust*

Vanuit de wegwijzers 'Duurzaamheid' en 'Kwetsbaarheid en belofte' helpen we leerlingen een kritische en ethische houding ontwikkelen als jonge consument. We helpen hen weerbaar maken ten aanzien van invloeden uit de wereld. Leerlingen moeten in eerste instantie nadenken of hun aankopen wel noodzakelijk en duurzaam zijn vooraleer ze hun persoonlijk budget of dat van het gezin aanspreken.

### *Economisch bewust*

Elke burger is betrokken bij het economisch leven waarin gezinnen en bedrijven een belangrijke rol spelen. Ook de overheid is niet weg te denken uit het leven van elk individu. Leerlingen van de eerste graad komen dagelijks in contact met voorzieningen die door de overheid worden verstrekt zoals onderwijs, ouderenzorg ... In hun directe omgeving (via ouders of media) vangen ze allerhande signalen op over de rol van de overheid. Inzicht in de inkomsten en uitgaven van de overheid biedt leerlingen een correct en volledig kader om dergelijke informatie te kunnen plaatsen.

## 3.3 Opbouw

Het leerplan bestaat uit drie rubrieken:

- Ik als persoon;
- Ik en mijn relatie met anderen;
- Ik en mijn relatie tot de samenleving.

## 3.4 Leerlijnen

### 3.4.1 Samenhang met het basisonderwijs

Wat de persoonsgebonden ontwikkelvelden betreft, legt het leerplan verbinding met de doelen in de ontwikkelvelden [‘Socio-emotionele ontwikkeling’](#), [‘Ontwikkeling van een innerlijk kompas’](#) en [‘Ontwikkeling van initiatief en verantwoordelijkheid’](#): ontwikkelthema ‘engagement voor duurzaam samenleven’. In relatie tot de cultuurgebonden ontwikkelvelden bouwen we voort op de [‘Ontwikkeling van oriëntatie op de wereld’](#) met aandacht voor het ontwikkelthema [‘Oriëntatie op de samenleving’](#).

### 3.4.2 Samenhang in de eerste graad

Er is samenhang met

- het Gemeenschappelijk funderend leerplan: de leerplandoelen uit de krachtlijnen of rubrieken ‘uniek en verbonden’ en ‘geëngageerd en verantwoordelijk’ zijn opgenomen in het leerplan Mens & samenleving;
- het leerplan Financieel-economische vorming: het leerplan Mens & samenleving bevat alle leerplandoelen uit het leerplan Financieel-economische vorming;
- het leerplan Godsdienst: in het leerplan Mens & samenleving vind je samenhang met doelen of ingrediënten uit de terreinen tijd, natuur, pijn en lijden, spiritualiteit en samenleven. Op de [leerplanpagina](#) vind je de concrete samenhang tussen beide leerplannen terug;
- het leerplan Maatschappelijke vorming B-stroom: de leerplandoelen over financieel-economische vind je in beide leerplannen terug. De verschillen tussen beide leerplannen zijn te verklaren door de focus op een verschillende doelgroep van leerlingen.

### 3.4.3 Samenhang met de tweede graad

In het leerplan Mens & samenleving van de eerste graad vind je zowel sociaal-maatschappelijke als financieel-economische doelen. Onderstaand overzicht van de verdeling van de doelen maakt duidelijk dat in de tweede graad vooral de sociaal-maatschappelijke doelen centraal staan.

#### *De leerlijn voor sociaal-maatschappelijke vorming*

Een aantal sociaal-maatschappelijke doelen vind je zowel in de eerste als in de tweede graad terug. Via de wenken vind je suggesties om, rekening houdend met de ontwikkeling en de context van de jongeren, in de eerste graad vooral te focussen op de eigen nabije leefwereld: interpersoonlijke relaties met klasgenoten, vrienden en het participeren aan het leven in de klas en op school. Ook gebeurtenissen in de wereld rondom hen kunnen hen raken, beroeren en kunnen uiteraard aan bod komen in de eerste graad. Inspelen op de actualiteit biedt kansen om de leefwereld van de leerlingen te verbreden.

#### *De leerlijn voor financieel-economische vorming*

Het maken van gefundeerde budgettaire keuzes start in de eerste graad. Leerlingen hebben oog voor factoren die hun koopgedrag beïnvloeden en de middelen die beschikbaar zijn. In de tweede graad kan je opnieuw werken aan budgettaire keuzes vanuit situatieschetsen die aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen vermits de keuze voor een studentenjob de beschikbare middelen en budgettaire keuzes sterk beïnvloeden. Factoren zoals duurzaamheid, mensenrechten en het belang van sparen krijgen in dat keuzeprocess opnieuw de nodige aandacht.

Overzicht van de verdeling van de leerplandoelen:

Eerste graad	Tweede graad
--------------	--------------



<b>Ik als persoon</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>eigen identiteit</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>keuze: <ul style="list-style-type: none"> <li>puberteit</li> <li>keuzeproces</li> <li>waar kan je terecht voor hulp en informatie</li> </ul> </li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>budgettaire keuzes</li> <li>persoonlijk administratiebeheer</li> <li>betaalmiddelen en verkoopkanalen</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>keuze: budgettaire keuzes</li> </ul>
<b>Ik en mijn relatie met anderen</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>herkennen en respecteren van grenzen</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>respectvol en constructief in interactie gaan, rekening houdend met grenzen</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>keuze: gedachten, gevoelens en gedrag</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>keuze: interactievaardigheden inoefenen</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>keuze: conflicthantering</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>keuze: <ul style="list-style-type: none"> <li>samenwerken</li> <li>relationele en seksuele integriteit</li> </ul> </li> </ul>	
<b>Ik en mijn relatie tot de samenleving</b>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>diversiteit</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>feit en mening</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>eigen standpunt verwoorden over maatschappelijke thema's.</li> <li>geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog gaan over maatschappelijke thema's.</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>engagement op school en in de samenleving</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>creatieve ideeën genereren om problemen op te lossen</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>de rol van <ul style="list-style-type: none"> <li>gezinnen als consument;</li> <li>bedrijven als producent</li> </ul> </li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>impact van inkomsten en uitgaven van overheid op economie en samenleving</li> </ul>	
<ul style="list-style-type: none"> <li>maatschappelijk verantwoord ondernemen</li> </ul>	

### 3.5 Mens & samenleving in een observerende en oriënterende graad

Dit leerplan kan ertoe bijdragen de interesse en aanleg van leerlingen te stimuleren, te observeren en te onderzoeken om het observatie- en oriëntatieproces in functie van een studiedomein te ondersteunen. Een leerling die geboeid is door Mens & samenleving is mogelijk een leerling die interesse en aanleg heeft voor het studiedomein Maatschappij en welzijn of Economie en organisatie.

Vanuit de sociaal-maatschappelijke doelen die leerlingen inzichten aanreiken over identiteit, diversiteit, sociaal engagement en andere maatschappelijke thema's kan je de interesse van leerlingen detecteren voor het studiedomein Maatschappij en welzijn. Via het realiseren van leerplandoelen die eerder gericht zijn op het inzetten van sociale, relationele en communicatieve vaardigheden of kritisch redeneren en argumenteren kan je naast de interesse voor het studiedomein Maatschappij en welzijn ook de talenten van leerlingen voor het omgaan met mensen op het spoor komen.

De leerplandoelen van de krachtlijn 'economisch bewust' kunnen helpen om de interesse van leerlingen in de economie als systeem en de werking van ondernemingen op te sporen.

## 3.6 Aandachtspunten

### *Krachtlijnen*

De krachtlijnen van het vak lopen als een rode draad doorheen de inhoudelijke rubrieken van dit leerplan. Ze maken de samenhang met de krachtlijnen en rubrieken uit het Gemeenschappelijk funderend leerplan en het leerplan Financieel- economische vorming zichtbaar.

### *Context eerste graad*

Vanuit een ontwikkelingsgerichte visie stellen we de uniciteit en de kwetsbaarheid van elke leerling centraal. De doelen uit de krachtlijnen 'uniek en verbonden' en 'geëngageerd en verantwoordelijk' vind je via het leerplan Mens & samenleving of het Gemeenschappelijk funderend leerplan in alle graden terug. Die doelen bieden kansen om de ontwikkeling van leerlingen in kaart te brengen, te stimuleren en te versterken. Via wenken en keuzedoelen vind je suggesties om, rekening houdend met de ontwikkeling van de jongeren en de wijze waarop zij mogen en kunnen participeren aan de samenleving, een leerlijn uit te werken. Zo suggereren we om in de eerste graad vooral te focussen op de eigen nabije leefwereld waarbij de klas- en schoolcontext een centrale plaats innemen in de leefwereld van de leerlingen. Uiteraard kunnen actuele gebeurtenissen uit de samenleving die jongeren beroeren, een bijzondere aanleiding vormen om ook in de eerste graad aandacht te hebben voor de samenleving op macroniveau.

### *Clusteren van doelen*

De realisatie van het leerplan Mens & samenleving nodigt uit tot een interdisciplinaire aanpak tussen doelen en leerinhouden die sociaal-maatschappelijk en financieel-economisch van aard zijn. Dat leidt tot een dieper inzicht in de leerinhouden en hun onderlinge samenhang. Het vak Mens & samenleving biedt mogelijkheden om zelf keuzes te maken in het clusteren van doelen en zo tot dwarsverbanden te komen. Het is geenszins een noodzaak om de doelen in chronologische volgorde af te werken. In de wenken vind je suggesties om bepaalde doelen in samenhang te behandelen. Dat biedt mogelijkheden tot een meer thematische aanpak binnen het vak.

### Voorbeelden:

- Je kan budgettaire keuzes, aankoopgedrag en het inzicht in gecreëerde behoeften koppelen aan het werken rond factoren die het keuzeproces beïnvloeden of aan keuzes die je kan maken in functie van het genereren van creatieve ideeën voor het oplossen van een probleem.
- Wanneer leerlingen de invulling van maatschappelijk verantwoord ondernemen in profit en non-profit organisaties verkennen, kan je tegelijkertijd aandacht besteden aan organisaties en diensten waar leerlingen terecht kunnen voor hulp en informatie.
- Als je met leerlingen in dialoog wil gaan over kinderrechten of duurzaamheid (maatschappelijke thema's) kunnen leerlingen wanneer ze reflecteren over hun identiteit nadenken over welke kinderrechten zij belangrijk vinden of welke vragen over duurzaamheid hen bezighouden.

### *Keuzedoelen*

Je vindt in het leerplan verschillende keuzedoelen terug:

- Keuzedoelen K1, 2 en 3 kunnen je inspireren om, rekening houdend met je klasgroep, thema's naar keuze aan te brengen.
- Keuzedoelen K4 tot en met K8 bieden je concrete contexten en inspiratie om, rekening houdend met de behoefte van de leerlingengroep, LPD 6 en LPD 7 te verdiepen.

### *Authentieke contexten*



Als het vak Mens & samenleving een oefenplaats wil zijn voor (inter)persoonlijke en maatschappelijke vorming veronderstelt dat authentieke contexten:

- de uitwerking van de leerplandoelen is best ingebed in het pedagogisch project van de school en sluit aan bij keuzes vanuit het Gemeenschappelijk funderend leerplan;
- het is belangrijk om bij de keuzes van leerinhouden, keuzedoelen, situatieschetsen, voorbeelden uit de actualiteit ... aandacht te hebben voor die thema's en situaties die aansluiten bij de ontwikkeling en de leefwereld van jongeren in de eerste graad en hen beroeren. Het leerplan biedt kansen om vanuit datgene wat jongeren raakt, hun kijk op de wereld te verbreden;
- een authentieke relatie tussen leerlingen en leraar waarbij verbondenheid en dialoog fundamenteel zijn, is belangrijk. Zo kan het respectvol en constructief in interactie leren gaan met anderen, bv. bij het samenwerken in groep, verder inge oefend worden door middel van actief leren in functie van andere doelen en biedt dat (begeleide) oefenkansen voor bv. het constructief leren omgaan met conflicten en voor een respectvolle omgang met elkaar in een diverse klas en samenleving;
- het leerplan biedt mogelijkheden om bewust in te zetten op constructieve feedback en binnenklasdifferentiatie, dialoog en verbondenheid.

### 3.7 Leerplanpagina

Wil je als gebruiker van dit leerplan op de hoogte blijven van inspirerend materiaal, achtergrond, professionalisering en lerarennetwerken, surf dan naar de [leerplanpagina](#).



## 4 Leerplandoelen

### 4.1 Ik als persoon

#### Minimumdoelen

#### *Uniek en verbonden*

#### LPD 1 De leerlingen reflecteren over de eigen identiteit.

Samenhang eerste graad: I-II-III-GFL LPD 3

Wenk: Je kan leerlingen aan de hand van een beeld of metafoor aspecten van de eigen identiteit laten visualiseren of in kaart brengen, bv. met behulp van identiteitscirkels, moodboard, visuele voorstellingen zoals een boom of bloem. Afhankelijk van de leerlingengroep kan je ook kiezen voor meer abstracte metaforen of beelden zoals het ui-model of de matroesjka-popjes. Je kan de leerlingen, afhankelijk van de gekozen methodiek, richtvragen aanreiken:

- Wie ben ik?

- Wie wil ik zijn?
- Waar voel ik me goed bij?
- Waar geloof ik in?
- Tot welke groepen behoor ik?
- Welke keuzes maak ik?
- Wat leer ik van anderen?
- Hoe zien anderen mij?
- Wat geeft me energie?
- Waarvoor zet ik me in?

Je kan leerlingen zichzelf of een klasgenoot laten voorstellen aan de hand van de gekozen visualisatie of metafoor.

Wenk: Je kan leerlingen laten nadenken over de inspiratiebronnen (bv. overtuiging, cultuur, levensbeschouwing) die hun identiteit vormgeven. Het is daarbij belangrijk om niet louter te focussen op wat hen anders maakt, maar ook op wat hen verbindt.

In samenhang met LPD 8 en LPD 12+ kan je met leerlingen in gesprek gaan over hoe reflecteren over de eigen identiteit helpt om de diversiteit in de samenleving te onderscheiden en te waarderen en stimuleert tot samenwerken en samenleven.

Wenk: Vanuit de visie op relationele en seksuele vorming op school of vanuit de samenhang met LPD K1 kan je aandacht hebben voor aspecten van identiteit zoals de fase van de puberteit, gender, seksuele oriëntatie ...

## **LPD 2 De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit.**

**Samenhang eerste graad:** I-II-III-GFL LPD 4

Duiding: Het meervoudige of gelaagde karakter van identiteit ontwikkelt zich in relatie met anderen: doorheen de dialoog met de anderen leren leerlingen wat hun eigen identiteit versterkt, maar ook uitdaagt en in vraag stelt. Het dynamische karakter ontwikkelt zich doorheen tijd en ruimte.

Wenk: Het reflecteren van leerlingen over de eigen identiteit (LPD 1), kan je aangrijpen om leerlingen taal te geven en vertrouwd te maken met kernbegrippen die de gelaagdheid en het relationele karakter van identiteit illustreren:

- persoonskenmerken: leeftijd, afkomst, gender, gezondheidstoestand of het hebben van een beperking, sociaaleconomische status, afkomst, nationaliteit ...;
- persoonlijke eigenschappen: kwaliteiten, valkuilen, sterktes of zwaktes;
- ervaringen die je identiteit beïnvloeden: het ervaren van solidariteit, erbij horen, pesten, discriminatie ...;
- sociale identiteit: de banden die je hebt, de groepen waartoe je behoort ...;
- culturele kenmerken: waarden, normen, zingeving, religie (bv. datgene waarvoor je staat, wat je drijft tot engagement ...);
- context: woonplaats, omgeving ...

Wenk: Je kan, bv. via een onderwijsleergesprek, zowel het statische als het dynamische aspect van identiteit aan bod laten komen. Leerlingen worden zich bewust van



het feit dat identiteit niet noodzakelijk een vaststaande essentie heeft, maar verandert in tijd en ruimte. Denk hierbij bv. aan hoe reizen en contacten met andere culturen of doelgroepen, bv. ouderen, mensen met een beperking ... onze beleving en dus onze ontwikkeling van identiteit beïnvloeden en verrijken.

Wenk: Je kan gebruik maken van educatieve spelen om rond het thema identiteit aan de slag te gaan. Indien je hiervoor kiest maak je best afspraken over de methodieken die je hanteert in de verschillende graden.

#### **LPD K1 De leerlingen illustreren de invloed van mentale of lichamelijke ontwikkelingen van jongens en meisjes binnen de puberteit op hun zelfbeeld.**

Wenk: Voor sommige leerlingengroepen is de puberteit bij het begin van het eerste leerjaar nog een moeilijk gespreksthema. Het kan zinvol zijn om met de leraar Natuurwetenschappen af te spreken wanneer je dit keuzedoel best behandelt.

Wenk: In functie van het ontwikkelen van een positief zelfbeeld kan je met leerlingen reflecteren over wat hen zelfvertrouwen geeft of onzeker maakt. Het creëren van een veilig klasklimaat en zorg dragen voor de kwetsbaarheid van elke leerling zijn belangrijke aandachtspunten.

Wenk: Je kan dit leerplandoel in samenhang zien met LPD 1 en LPD 2. Tijdens de puberteit worden jongeren zich meer bewust van hun lichamelijke, seksuele oriëntatie, gender ... Die aspecten hebben een invloed op hun mentale en lichamelijke ontwikkelingen en op hun identiteit.

Wenk: Bij het werken rond lichamelijke ontwikkelingen kan je focussen op de morfologische ontwikkelingen die de puberteit van jongens en meisjes kenmerken en de mogelijke invloeden op het lichaamsbeeld van jongeren.

Wenk: Bij het werken aan dit leerplandoel kan je leerlingen vertrouwd maken met kernbegrippen als puberteit, lichamelijke ontwikkeling, mentale ontwikkeling, zelfvertrouwen en zelfbeeld.

#### **LPD K2 De leerlingen illustreren elementen die hun keuzeproces beïnvloeden.**

Wenk: Jongeren maken keuzes op basis van bepaalde gedachten, emoties (LPD K4), intuïties of andere elementen zoals groepsdruk of beschikbare financiële middelen (LPD 3).

Je kan werken met keuzes in aangereikte situaties uit de eigen leefwereld van jongeren. Meerdere leerplandoelen bieden voldoende contexten om hieraan te werken, bv. aankoopgedrag, budgettaire keuzes ... Je maakt leerlingen bewust van elementen die het maken van keuzes of de mogelijke gevolgen ervan beïnvloeden.

Wenk: Er is ook een link met het Gemeenschappelijk funderend leerplan: keuzes maken over de schoolloopbaan (LPD 28).

#### **LPD K3 De leerlingen maken kennis met personen en organisaties waar ze informatie en hulp kunnen vinden in geval van persoonlijke problemen of problemen met anderen.**

Wenk: Wanneer leerlingen het moeilijk hebben, is het belangrijk dat ze in staat zijn om dat aan te geven en hulp te zoeken. Een essentiële stap daarbij is dat leerlingen

weten waar ze terecht kunnen voor informatie en hulp. Je kan denken aan personen, organisaties of websites waar leerlingen laagdrempelig informatie of hulp vinden zoals leerlingenbegeleiding, CLB, JAC, AWEL, huisarts, Sensoa, OCMW, buurtwerking, kinderrechtencommissariaat.

Wenk: Je kan een organisatie uit de schoolomgeving uitnodigen om zich voor te stellen in de klas.

## **Financieel bewust**

### **LPD 3 De leerlingen beargumenteren binnen een gesimuleerd persoonlijk en beschikbaar gezinsbudget keuzes bij aankopen rekening houdend met**

- **hun reële en gecreëerde behoeften;**
- **factoren die hun koopgedrag beïnvloeden;**
- **voor- en nadelen van sparen en lenen.**

**Samenhang eerste graad:** I-FEV-a LPD 1

Wenk: Bij het uitwerken van gesimuleerde situaties houd je rekening met de diversiteit aan gezinssituaties en -budgetten en de impact ervan op het budget van de jongere. Het werken met gesimuleerde situaties laat toe om rekening te houden met de soms kwetsbare thuissituatie van de leerlingen.

Wenk: Je kan de leerlingen een budget aanreiken om een uitgave te financieren, denk aan een budget om voedingsmiddelen aan te schaffen (bv. in functie van de bereiding van een gezonde maaltijd) of reisbudget.

Wenk: Via situatieschetsen of voorbeelden ((reclame)filmpjes, vlogs, groepsdruk ...) kan je leerlingen leren inzien dat behoeften en het eigen keuzegedrag o.a. worden beïnvloed of gecreëerd door anderen. Het verwerven van voldoende zelfkennis, zelfbewustzijn en weerbaarheid ondersteunt het komen tot meer evenwichtige en verantwoorde keuzes.

Wenk: Factoren zoals bijkomende kosten, status, reclame, verkooppraktijken, peers en (sociale) media beïnvloeden sterk het keuzegedrag bij aankopen. Aandacht daarvoor draagt bij tot meer bewuste keuzes en een kritische houding t.o.v. het aanbod.

Wenk: Consumeren en betalen hebben financiële gevolgen. In functie van het maken van budgettaire keuzes krijgen leerlingen inzicht in de mogelijke risico's van lenen. Je kan werken met concrete situatieschetsen vanuit de leefwereld van de jongere zoals lenen bij medeleerlingen, koppelverkoop zoals gsm gekoppeld aan een abonnement ... In functie van een toekomstige aankoop kan je wijzen op de voordelen van sparen. Een spaarsimulator voor een spaarrekening is een handig hulpmiddel om inzicht te verwerven in de basisprincipes van sparen en rendement.

Wenk: Je kan de leerlingen stimuleren om na te denken over de mate waarin hun keuzes duurzaam zijn. Daarbij neem je sociale, economische en milieuaspecten mee:

- bij aankopen of gebruik van producten en diensten rekening houden met milieu en grondstoffen die niet onuitputtelijk zijn;



- bij aankopen rekening houden met gewenste arbeidsomstandigheden, correcte loonsvoorwaarden (ethisch consumeren);
- economisch verantwoord consumeren: verspilling vermijden en rekening houden met budget, prijs-kwaliteitverhouding.

#### **LPD 4 De leerlingen lichten het belang van persoonlijk administratiebeheer toe.**

Samenhang eerste graad: I-FEV-a LPD 2

Wenk: Je kan de leerlingen concrete tips geven voor het beheren van hun persoonlijke administratie waaronder het bewaren van documenten zoals kastickets, facturen en garantiebewijzen (ticketgarantie).

Wenk: Je hebt aandacht voor de impact van de digitalisering, zo worden kastickets vaak niet langer afgedrukt. Je kan best voorbeelden aanreiken die aansluiten bij de leefwereld van jongeren, denk aan concert- en ingangstickets, vervoersbewijzen.

#### **LPD 5 De leerlingen beoordelen courante betaalmiddelen en verkoopkanalen op het vlak van kosten, risico's, veiligheid en fraudegevoeligheid.**

Samenhang eerste graad: I-FEV-a LPD 3

Wenk: Bij consumeren hoort ook betalen. Betalingen gebeuren meer en meer in een elektronische omgeving, ook door jongeren. Bij het uitvoeren van betalingen houden de leerlingen rekening met mogelijke fraude en malafide praktijken. Het kennen en beoordelen van courante betaalmiddelen en verkoopkanalen is bijgevolg noodzakelijk om als (jonge) consument op een verantwoorde manier te kopen en betalen. Leerlingen zijn zich bewust van praktijken van internetfraude zoals phishing, fraude bij online (ver)kopen, valse loterijen, identiteitsdiefstal, geldezel en weten dat uiterste voorzichtigheid de regel is als een betalingssysteem wordt voorgesteld.

Wenk: Je kan je best beperken tot actuele verkoopkanalen en betaalmiddelen waar jongeren van de eerste graad toegang toe hebben.

Wenk: Het beoordelen van courante betaalmiddelen en verkoopkanalen veronderstelt inzicht in modaliteiten (kosten en voorwaarden) en gebruik ervan.

## **4.2 Ik en mijn relatie met anderen**

### **Minimumdoelen**

#### ***Uniek en verbonden***

#### **LPD 6 De leerlingen ontwikkelen vaardigheden in functie van het herkennen en respecteren van elkaars grenzen.**

Wenk: Het herkennen en omgaan met grenzen loopt als een rode draad doorheen deze rubriek. Je ziet dit leerplandoel best in samenhang met leerplandoel 7. Ook bij het kiezen voor bepaalde keuzedoelen heb je aandacht voor het herkennen en respecteren van grenzen.

Wenk: Je leert leerlingen met behulp van concrete situaties op een constructieve manier omgaan met hun persoonlijke en emotionele grenzen. Je leert ze zichzelf te aanvaarden met beperkingen.

Wenk: Je wijst leerlingen op het belang van een veilig klimaat waarbij er respect is voor ieders grenzen, op het belang van luisteren, het gebruik van ik-boodschappen, vragen stellen of feedback ...

Wenk: Er bestaan verschillende methodieken om met dit leerplandoel over grenzen en grensoverschrijdend gedrag aan de slag te gaan, bv. het creëren van een veilig klimaat met behulp van de Pickasoll-methode (Sensoa). Het vlaggensysteem kan je bij het bespreken van situaties helpen om na te gaan of het betreffende relationeel of seksueel gedrag past bij de leeftijd van de jongere, binnen de context van de situatie en rekening houdend met criteria zoals toestemming, vrijwilligheid en gelijkwaardigheid.

Wenk: Op de websites van Sensoa vind je als leraar interessante situatieschetsen en handvatten m.b.t. pesten, agressie en seksueel overschrijdend gedrag.

## **LPD 7 De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen.**

**Samenhang eerste graad: I-II-III-GFL LPD 6**

Wenk: Het herkennen en omgaan met grenzen (LPD 6) is een fundamenteel uitgangspunt bij het uitwerken van dit leerplandoel.

Wenk: Het werken met reflectie-instrumenten of kijkwijzers kan de leerlingen ondersteunen bij het realiseren van dit doel en biedt mogelijkheden om de eigen interacties en deze van medeleerlingen te evalueren (feedback). Je overlegt best met het lerarenteam uit de tweede graad welke kijkwijzers of reflectie-instrumenten je voor het vak selecteert of zelf wil ontwikkelen. Je stemt de kijkwijzers af op de keuzedoelen waarmee je aan de slag gaat.

Wenk: Je kan het werken rond andere leerplandoelen aangrijpen om met dit doel aan de slag te gaan (LPD 2, 3, 10, 11). Je kan leerlingen bv. in groepjes van drie verdelen waarbij een leerling aan de hand van een kijkwijzer de dialoog van de andere twee leerlingen observeert en hen feedback geeft over de gevoerde interactie.

Wenk: Je kan inspiratie vinden in LPD K4, 5, 6, 7 en 8 om, rekening houdend met de behoefte van de leerlingengroep, dit leerplandoel te concretiseren of te verdiepen. Bij het werken aan een keuzedoel ligt de focus steeds op constructieve en respectvolle interacties en het rekening houden met elkaars grenzen.

## **LPD K4 De leerlingen beschrijven bij een gebeurtenis hun gedachten, gevoelens, gedrag en gevolgen voor zichzelf met behulp van richtvragen.**

Wenk: Als opstap tot het respectvol en constructief in interactie gaan met anderen kan je met leerlingen reflecteren over concrete gebeurtenissen in relatie tot anderen (analyseren van hun gevoelens, gedachten, gedrag). Dat helpt hen inzicht te krijgen in de eigen gevoelens en hun functie, in het onderscheid tussen verbaal en non-verbaal gedrag, in de eigen mentale en lichamelijke grenzen.

Wenk: Vanuit situatieschetsen vanuit de actualiteit of eigen aan het samenleven of



samenwerken op school kan je voor leerlingen met behulp van bv. een GGG-schema (gevoelens, gedachten, gedrag) of SORC-schema (stimulus, organisme, reactie, context) de samenhang tussen een gebeurtenis (feit), gedachten, gevoelens, gedrag en de gevolgen voor henzelf illustreren.

#### **LPD K5 De leerlingen oefenen interactievaardigheden.**

Wenk: Vanuit casussen of rollenspelen over reële klassituaties of situaties uit de eigen leefwereld kan je inzetten op sociale en communicatieve vaardigheden. Je kan zowel oefenen op situaties in een-op-eenmomenten als op situaties in groep. Je reikt leerlingen zowel formele als informele oefensituaties aan.

Wenk: Je kan leerlingen ondersteunen door in concrete situaties te focussen op het eigen gedrag, gevoelens en gedachten en gevolgen (LPD K4).

Wenk: Je kan oefenen op interactievaardigheden zoals:

- afstemmen op de ander (formele en informele relaties) en de situatie;
- aanvaardbaar verbaal en non-verbaal gedrag stellen;
- grenzen stellen en bewaken (LPD 6);
- leefregels en afspraken naleven;
- het inzetten van sociale rollen, bv. hulp vragen, leiden ... (LPD K7);
- zich inleven in de situatie en de ander (empathie);
- in dialoog gaan met anderen, bv. het belang van luisteren;
- doelgericht communiceren.

Wenk: Tijdens het oefenen geef je aan de hand van een kijkwijzer of checklist feedback over het constructieve en respectvolle verloop van de interacties of je kan samen met de leerlingen criteria bepalen om de interacties te beoordelen.

Wenk: Vanuit de visie op relationele en seksuele vorming op school kan je inzetten op interactievaardigheden in relationele contexten (vriendschappen, intieme relaties ...). Je kan aandacht hebben voor verbindende communicatie. Verbindende communicatie kan relaties bevestigen en verstevigen, ook bij eventuele conflicten. Het is een taal die helpt om gedachten, gevoelens en behoeften van leerlingen te verwoorden.

Wenk: In samenhang met LPD K7 kan je oefenen op interactievaardigheden in groep: het maken van groepsafspraken, respect voor richtlijnen en regels, vragen stellen, feedback vragen en geven, een mening of standpunt verwoorden, conflicthantering ...

Wenk: Je beperkt je met doelgericht communiceren best tot strategieën die in Nederlands aan bod komen.

#### **LPD K6 De leerlingen demonstreren in gesimuleerde situaties vaardigheden om tot constructieve oplossingen voor conflictsituaties te komen.**

Wenk: Bij het realiseren van dit leerplandoel vertrek je vanuit reële schoolse situaties en de leefwereld van jongeren. Je kan werken met rollenspelen vanuit casussen, met proactieve cirkels ... Je houdt bij de keuze van methodieken rekening met de visie van de school, bv. keuze voor No Blame (pestbeleid), herstelgericht werken, verbindend communiceren ... Door regelmatig te werken met dergelijke

methodieken werk je aan verbondenheid en een positieve klassfeer.

Wenk: Je kan leerlingen leren dat conflicten bij het samenleven horen en dat je verschillende interactievaardigheden kan toepassen om constructief met conflicten om te gaan zoals het verwoorden van een gevoel (ik-boodschap), luisteren ... Soms zijn conflicten moeilijk op te lossen en kan het ook constructief zijn om de relatie een andere wending te geven zoals kiezen om klasgenoten te zijn in plaats van vrienden.

Wenk: Je kan leerlingen pest- en uitsluitingsgedrag leren herkennen. Ze leren beseffen dat er verschillende mogelijkheden (mogen) zijn om te reageren bij pest- en uitsluitingsgedrag, bv. niet reageren en vermijden houden schadelijk gedrag in stand; respectvol reageren kan op verschillende manieren, van veilig melden tot weerbaar reageren, belang van peer-support ... Daarbij kan je aandacht besteden aan het verschil tussen pesten en een conflict.

### **LPD K7 De leerlingen werken respectvol en constructief samen met anderen.**

Wenk: Je kan focussen op het samenwerken bij een welomschreven groepsopdracht en het bijdragen tot het tot stand komen van een gezamenlijk resultaat. Het is belangrijk om leerlingen tijdens de les expliciet en bewust te leren samenwerken bij groepsopdrachten. Zo leren ze basisregels en interactievaardigheden (LPD 6, 7, K5) toepassen en ontwikkelen ze een gemeenschappelijke taal. Herhaling is belangrijk om het geleerde te verankeren.

Wenk: Als opstap kan je aan de hand van een kader zoals de Axenroos, Roos van Leary, Relatiewijzer ... en met behulp van beeldfragmenten, rollenspelen, situatieschetsen of andere werkvormen de leerlingen verschillende sociale rollen en interacties leren onderscheiden. In een tweede stap kan je bepaalde sociale rollen laten inoefenen in functie van het constructief leren samenwerken bij groepsopdrachten.

Wenk: Bij sociale rollen en interacties kan je denken aan leiding geven en aanvaarden, hulp bieden, hulp vragen en aanvaarden, zich present stellen, zich openstellen voor de ander, opkomen voor zichzelf, zich kritisch opstellen ten opzichte van zichzelf en de ander, zich discreet opstellen, tot zichzelf komen, constructief en destructief gedrag, verbaal en non-verbaal gedrag ...

Wenk: Je kan werken rond taakgerichte rollen die typisch zijn voor het samenwerken in groep zoals tijdsbewaker, aanmoediger, verslaggever ... Daarnaast kan je leerlingen attenderen op het belang van tijdsplanning en taakverdeling.

Wenk: Ook in andere lessen werken leerlingen samen. Het is belangrijk om op schoolniveau/teamniveau af te spreken welke basisregels, vaardigheden, methoden je inzet: welke taal gebruiken we om rollen in het samenwerken aan te duiden? Welke basisregels spreken we af? Hoe gaan we om met groepswork of het samenwerken bij groepsactiviteiten in de eerste graad?

### **LPD K8 De leerlingen bespreken hoe ze als jongere omgaan met relationele en seksuele integriteit.**

Wenk: Je kan dit leerplandoel in samenhang zien met LPD 1, 2, K1 of 8. In de eerste graad ligt de focus op relationele en seksuele beleving en gedrag passend bij de



leeftijd fase van jongeren. Vanuit de visie op relationele en seksuele vorming op school kan je met leerlingen, bv. met behulp van vraagkaartjes, stellingen of vanuit situatieschetsen, met leerlingen in gesprek gaan over relaties en seksualiteit: hoe beleven ze vriendschappen? Welke vragen leven over relaties, seksualiteit, seksuele gezondheid of seksuele oriëntatie ...?

Wenk: Vanuit de samenhang met LPD 6 en 7 kan je leerlingen aandacht leren hebben voor het belang van toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, passend gedrag binnen de context of zelfrespect.

## 4.3 Ik en mijn relatie tot de samenleving

### Minimumdoelen

#### Geëngageerd en verantwoordelijk

### LPD 8 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven.

Samenhang eerste graad: I-II-III-GFL LPD 5

Wenk: Je kan met leerlingen reflecteren over dagelijkse gebeurtenissen in het klas- en schoolleven, bv. bij actieve werkvormen, bij conflicten, tijdens samenwerken, wanneer leerlingen elkaar helpen.

Wenk: In samenhang met LPD 1 maak je leerlingen duidelijk dat diversiteit zich manifesteert in verschillende vormen, zoals afkomst, religie, socio-economische status, gezondheidstoestand of beperking, seksuele oriëntatie ...

Wenk: Je kan leerlingen vanuit actuele bronnen (artikels, reportages, beeldfragmenten ...) voorbeelden van diversiteit op microniveau aanreiken (tussen personen onderling, verschillende samenlevingsvormen ...). Je kan zowel de kansen als de uitdagingen van diversiteit bespreken. Bij kansen kan je verwijzen naar culturele verrijking, uitwisseling van ideeën. Bij uitdagingen kan je denken aan meningsverschillen ...

Wenk: Je kan gebruik maken van educatieve spelen om rond het thema diversiteit aan de slag te gaan. Indien je hiervoor kiest maak je best afspraken over de methodieken die je hanteert in de verschillende graden.

### LPD 9 + De leerlingen illustreren het onderscheid tussen feit en mening.

Wenk: Inzicht krijgen in het onderscheid tussen een feit en een (eigen) mening is een belangrijk basisprincipe bij het verwoorden van een eigen standpunt en het leren argumenteren.

Wenk: Je kan vanuit actuele voorbeelden aandacht hebben voor het onderscheid tussen realiteit en fictie (fake news) of toepassingen van artificiële intelligentie.

### LPD 10 De leerlingen verwoorden een eigen standpunt over maatschappelijke thema's vanuit aangereikte informatie.

## Samenhang eerste graad: I-II-III-GFL LPD 7

Wenk: Verschillende contexten of leerinhouden uit dit leerplan bieden leerlingen kansen om een eigen mening of standpunt te verwoorden. Voor leerlingen die moeilijkheden ervaren bij het formuleren van een eigen mening zijn tussenstappen mogelijk: je laat leerlingen verschillende meningen bij een feit vergelijken. Vervolgens kiezen ze een mening die het best past bij hun eigen gevoel, gedachte, waarde, overtuiging ...

## LPD 11 De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.

### Samenhang eerste graad: I-II-III-GFL LPD 8

Wenk: Je kan leerlingen ondersteunen door hen bepaalde strategieën aan te reiken zoals zich informeren (GFL), nagaan of een bron betrouwbaar is, actief luisteren, creatief denken, zich inleven, respectvol en duidelijk uitkomen voor hun mening, een eigen mening onderbouwen ...

Wenk: Je kan kiezen voor vertrouwde gebeurtenissen en thema's die leerlingen kennen via de (sociale) media en die hen beroeren maar ook onderzoek vragen in functie van het herkennen van geldige argumenten die gebaseerd zijn op betrouwbare informatie. Je kan een zinvolle discussie tussen leerlingen stimuleren door hen via een bepaalde bron (bv. film, afbeelding, muziek, artikel) te laten nadenken over een welbepaald thema.

Wenk: Verschillende contexten uit dit leerplan bieden kansen om met leerlingen op een geïnformeerde wijze in dialoog te gaan. Zo kan je denken aan thema's uit de eigen leefwereld m.b.t. identiteit zoals groepsdruk; diversiteit zoals onverdraagzaamheid, discriminatie, vooroordelen of m.b.t. gezondheid ...

Wenk: Uiteraard kan een bepaalde actuele gebeurtenis op macroniveau die jongeren beroert ook in de eerste graad een aanleiding vormen om een maatschappelijk thema op macroniveau uit te werken. Denk hierbij bv. aan situaties waarin mensenrechten of kinderrechten geschonden worden; aan duurzaamheidskwesties, bv. op vlak van consumptie of andere keuzes in het dagelijks leven zoals m.b.t. mobiliteit ...; aan situaties van solidariteit, geweld of oorlog ...

Extra: Het herkennen en benoemen van situaties van onverdraagzaamheid, discriminatie of van acties waarin mensen opkomen voor verdraagzaamheid kan een opstap vormen naar het ontcrachten van uitsluitingsmechanismen of het omgaan met groepsdruk. Je kan leerlingen leren begrijpen hoe die mechanismen het leven van mensen beïnvloeden. Groepsdruk of stereotypering werken bv. zeer sturend bij het maken van keuzes en het stellen van gedrag. Soms gaan die in tegen de levensstijl die leerlingen trachten uit te bouwen. Zo kan je het bv. belangrijk vinden dat mensen fair en respectvol worden behandeld en toch durf je niks te zeggen als een klasgenoot online of 'live' wordt gepest omdat hij niet meegaat in de rage van online gamen. Het feit dat niemand optreedt tegen de pester heeft te maken met groepsdruk. Inzicht in de mechanismen verhoogt de eigen weerbaarheid. Die mechanismen zijn toepasbaar binnen de contexten van identiteit, diversiteit, interactievaardigheden, conflictsituaties, consumeren ...



## LPD 12 + De leerlingen reflecteren over hun engagement op school en in de samenleving.

Samenhang eerste graad: I-II-III-GFL LPD 9+

Wenk: Reflecteren veronderstelt dat leerlingen stilstaan bij mogelijke vormen van engagement die hun identiteit als puber mee vormgeven. Je kan leerlingen richtvragen aanreiken om te reflecteren over engagementen die ze aangaan, bv. wekelijks naar de jeugdbeweging gaan, deelnemen aan acties voor een bepaald goed doel, zorg dragen voor het milieu ... Of je kan vertrekken van kleinschalige activiteiten waaraan leerlingen participeren op schoolniveau. Je kan dit bv. koppelen aan het werken aan LPD 2 en 16.

## LPD 13 De leerlingen genereren creatieve ideeën om een probleem op te lossen en bespreken de uitvoerbaarheid ervan aan de hand van criteria.

Samenhang eerste graad: I-II-III-GFL LPD 10

Wenk: Criteria om ideeën te genereren worden bewust niet vastgelegd, aangezien ze afhangen van de aard van het probleem. Ze kunnen onder meer verwijzen naar verschillende aspecten zoals meerwaarde, tijd, middelen, technische haalbaarheid, risico's, ethische principes of duurzaamheidsprincipes. Het begrip 'probleem' kan je in deze context ruim opvatten, bv. specifiek voor een bepaalde klasgroep of schoolniveau, eenvoudig of complex, reëel of fictief, actueel of toekomstgericht, concreet of abstract. In de eerste graad kan je als eerste stap in de leerlijn met leerlingen aan de slag gaan met aangereikte criteria vanuit bv. een kijkwijzer.

Wenk: Door gebruik te maken van verschillende strategieën om ideeën te genereren en te selecteren ontdekken leerlingen dat er veel meer mogelijk is dan een eerste idee om duurzaam verantwoordelijkheid te nemen. Je kan leerlingen uitdagen om 'out of the box' te leren denken en hen verschillende oplossingen laten bedenken aan de hand van een brainstormoefening, een mindmap en andere technieken om ideeën te genereren. Waar divergent denken creatieve ideeën genereert, helpen manieren van convergent denken om uit die ideeën een selectie te maken.

Wenk: Het koppelen van dit leerplandoel aan andere leerplandoelen kan de keuze tot een probleemstelling bepalen. Zo kan je in de eerste graad leerlingen bv.

- in relatie tot LPD 1 en 2 ideeën laten genereren om iets te creëren dat aspecten van hun persoonlijke identiteit weerspiegelt;
- in relatie tot LPD 3 ideeën laten genereren om een bepaalde budgettaire keuze mogelijk of duurzamer te maken: sparen, tweedehandsaankoop, fair trade ...;
- in relatie tot LPD 7 of LPD K3 leerlingen laten brainstormen over voorstellen van de leerlingenraad of over mogelijkheden om te werken aan een gastvrije school waarin iedereen welkom is en zich thuis voelt;
- in relatie tot LPD 10 en 12+ vanuit de dialoog over een maatschappelijk thema confronteren met concrete problemen in de nabije context. Zo kan je bv. het werken rond duurzaamheid koppelen aan probleemstellingen zoals het verminderen van afval op school of het vergroten van de veiligheid voor fietsers in de schoolomgeving of leerlingen werken op school een actie uit ten voordele van een bepaalde doelgroep in de samenleving ...

## Economisch bewust

### LPD 14 De leerlingen lichten de rol van gezinnen als consumenten en bedrijven als producenten in de economie toe.

Samenhang eerste graad: I-FEV-a LPD 4

Wenk: Economische actoren zoals gezinnen en bedrijven maken elke dag keuzes inzake consumptie of productie, rekening houdend met beperkingen. Bovendien hebben ze elkaar nodig: de gezinnen bieden arbeid aan bij de bedrijven in ruil voor geld, met dat loon worden goederen en diensten aangekocht bij bedrijven.

Wenk: Wat betreft de productie van goederen en diensten kan je de leerlingen laten kennismaken met een aantal kernactiviteiten zoals aankoop, verkoop, productie, logistiek en administratie. Je kan vertrekken vanuit concrete situaties: bv. waaruit bestaat mijn lunch en wie zorgt voor de productie en verkoop?

Wenk: Het is zinvol om het onderscheid tussen een handels-, productie- en dienstverlenende onderneming te duiden.

Wenk: Dit leerplandoel kan je in samenhang zien met LPD 15: gezinnen en bedrijven betalen belastingen en sociale bijdragen aan de overheid, die op die manier haar uitgaven financiert.

Wenk: Je kan de relaties tussen deze actoren visualiseren aan de hand van een eenvoudig economisch kringloopmodel met gezinnen en bedrijven.

### LPD 15 De leerlingen lichten de impact van inkomsten en uitgaven van de overheid op de economie en de samenleving toe.

Samenhang eerste graad: I-FEV-a LPD 5

Wenk: In hun directe omgeving vangen leerlingen via ouders of media allerhande signalen op over de rol van de overheid. Het is aangewezen om leerlingen de nodige kennis en inzichten bij te brengen om die informatie in een correct en volledig kader te kunnen plaatsen.

Wenk: Via voorbeelden uit de actualiteit kan je illustreren dat de overheid zorg draagt voor de samenleving via uitgaven zoals vervangings- en aanvullende inkomens, onderwijs, gezondheidszorg, infrastructuur... In de derde graad wordt de herverdelende rol van de overheid en het achterliggende systeem van de sociale zekerheid belicht.

Wenk: Ook in de economie speelt de overheid een belangrijke rol. Zo moeten bedrijven rekening te houden met milieu- en andere voorschriften bij de productie van goederen en diensten en tracht de overheid de consumptie van ongezonde voeding via accijnzen (bv. vet-, suiker- en/of frisdranktaks) te sturen.

### LPD 16 De leerlingen lichten het belang van maatschappelijk verantwoord ondernemen in profit en non-profit organisaties toe.

Samenhang eerste graad: I-FEV-a LPD 6

Wenk: Ondernemingsbeslissingen worden beïnvloed door diverse factoren zoals



(winst)doelstellingen. Profitorganisaties zijn gericht op het maken van winst, maar hebben ook impact op de omgeving. De leerlingen moeten zich bewust zijn van de invloed die ondernemingen door bv. tewerkstelling van kansengroepen, eerlijke handel of aandacht voor het milieu kunnen uitoefenen.

Wenk: Maatschappelijk verantwoord ondernemen streeft systematisch naar sociale (People), milieu- (Planet) en economische (Profit) verbetering. In de [Duurzame ontwikkelingsdoelstellingen](#) spreekt men van Prosperity of Welvaart in plaats van Profit. De SDG's worden aangevuld met de thema's Vrede en Partnerschap.

Wenk: Non-profitorganisaties (bv. ziekenhuizen, kinderopvang, opvoedingsinstellingen, maatwerkbedrijven, sportverenigingen ...) hebben geen winstoogmerk, maar genereren vaak inkomsten uit de verkoop van goederen en diensten. Ook dergelijke organisaties zoeken naar een evenwicht tussen de 3 P's (People, Planet en Profit) van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

## 5 Lexicon

Het lexicon bevat een verduidelijking bij begrippen die in het leerplan worden gebruikt. Die verduidelijking gebeurt enkel ten behoeve van de leraar.

### *Duurzame ontwikkelingsdoelen*

Duurzame ontwikkelingsdoelstellingen of Sustainable Development Goals (SDG's) zijn de 17 doelstellingen en subdoelstellingen die de Verenigde Naties goedkeurde in 2015. Die doelen moeten mensen en landen aanzetten tot actie in domeinen die van cruciaal belang zijn voor de mensheid en de planeet. De doelstellingen zijn geïntegreerd en ondeelbaar en zorgen voor een evenwicht tussen de drie dimensies van duurzame ontwikkeling: de economische, sociale en milieudimensie. De doelstellingen kunnen worden onderverdeeld in vijf thema's: mensen (people), planeet (planet), welvaart (prosperity), vrede (peace) en partnerschap (partnership).

## 6 Basisuitrusting

Basisuitrusting verwijst naar de infrastructuur en het (didactisch) materiaal die beschikbaar moeten zijn voor de realisatie van de leerplandoelen.

### 6.1 Infrastructuur

Een leslokaal

- dat qua grootte, akoestiek en inrichting geschikt is om communicatieve werkvormen te organiseren;
- met een (draagbare) computer waarop de nodige software en audiovisueel materiaal kwaliteitsvol werkt en die met internet verbonden is;
- met de mogelijkheid om (bewegend beeld) kwaliteitsvol te projecteren;
- met de mogelijkheid om geluid kwaliteitsvol weer te geven;
- met de mogelijkheid om draadloos internet te raadplegen met een aanvaardbare snelheid.

Toegang tot (mobile) devices voor leerlingen.

## 7 Glossarium

In het glossarium vind je synoniemen voor en een toelichting bij een aantal handelingswerkwoorden die je terugvindt in leerplandoelen en (specifieke) minimumdoelen van verschillende graden.

Handelingswerkwoord	Synoniem	Toelichting
<b>Analyseren</b>		Verbanden zoeken tussen gegeven data en een (eigen) besluit trekken
<b>Beargumenteren</b>	Verklaren	Motiveren, uitleggen waarom
<b>Beoordelen</b>	Evalueren	Een gemotiveerd waardeoordeel geven
<b>Berekenen</b>	Berekeningen uitvoeren	
<b>Berekeningen uitvoeren</b>	Berekenen	
<b>Beschrijven</b>	Toelichten, uitleggen	
<b>Betekenis geven aan</b>	Interpreteren	
<b>Een (...) cyclus doorlopen</b>	Een (...) proces doorlopen	Via verschillende fasen tot een (deel)resultaat komen of een doel bereiken
<b>Een (...) proces doorlopen</b>	Een (...) cyclus doorlopen	Via verschillende fasen tot een (deel)resultaat komen of een doel bereiken
<b>Evalueren</b>	Beoordelen	
<b>Gebruiken</b>	Hanteren, inzetten, toepassen	
<b>Hanteren</b>	Gebruiken, inzetten, toepassen	
<b>Identificeren</b>		Benoemen; aangeven met woorden, beelden ...
<b>Illustreeren</b>		Beschrijven (toelichten, uitleggen) aan de hand van voorbeelden
<b>In dialoog gaan over</b>	In interactie gaan over	
<b>In interactie gaan over</b>	In dialoog gaan over	
<b>Interpreteren</b>	Betekenis geven aan	
<b>Inzetten</b>	Gebruiken, hanteren, toepassen	
<b>Kritisch omgaan met</b>	Kritisch gebruiken	
<b>Kwantificeren</b>		Beredeneren door gebruik te maken van verbanden, formules, vergelijkingen ...
<b>Onderzoeken</b>	Onderzoek voeren	Verbanden zoeken tussen zelf verzamelde data en een (eigen) besluit trekken
<b>Onderzoek voeren</b>	Onderzoeken	Verbanden zoeken tussen zelf verzamelde data en een (eigen) besluit trekken
<b>Reflecteren over</b>		Kritisch nadenken over en argumenten afwegen zoals in een dialoog, een gedachtewisseling, een paper
<b>Testen</b>	Toetsen	
<b>Toelichten</b>	Beschrijven, uitleggen	



<b>Toepassen</b>	Gebruiken, hanteren, inzetten	
<b>Toetsen</b>	Testen	
<b>Uitleggen</b>	Beschrijven, toelichten	
<b>Verklaren</b>	Beargumenteren	Motiveren, uitleggen waarom

## 8 Concordantie

### 8.1 Concordantietabel

De concordantietabel geeft duidelijk aan welke leerplandoelen de minimumdoelen (MD) realiseren.

Leerplandoel	Minimumdoelen
1	MD 07.02
2	MD 07.02
3	MD 11.01
4	MD 11.01
5	MD 11.02
6	MD 05.01
7	MD 05.01
8	MD 07.03
9+	-
10	MD 07.04
11	MD 07.04
12+	-
13	MD 15.02
14	MD 11.03
15	MD 11.03
16	MD 11.03

### 8.2 Minimumdoelen basisvorming

Nummer	Minimumdoelen eerste graad
--------	----------------------------

- 05.01 De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen.  
Voetnoot:  
Rekening houdend met de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
- 07.02 De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit.  
Voetnoot:  
Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
- 07.03 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven.  
Voetnoot:  
Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
- 07.04 De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.  
Voetnoot:  
Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
- 11.01 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften, met een persoonlijk budget en een beschikbaar gezinsbudget en met factoren die hun koopgedrag beïnvloeden.  
Onderliggende (kennis)elementen:
- Reële en gecreëerde behoeften
  - Sparen en lenen
  - Belang van persoonlijk administratiebeheer
- 11.02 De leerlingen beoordelen courante betaalmiddelen en courante verkoopkanalen op het vlak van veiligheid, risico's en kosten.  
Onderliggende (kennis)elementen:
- Fraude
- 11.03 De leerlingen lichten de rol van gezinnen, bedrijven en overheid in de economie toe.  
Onderliggende (kennis)elementen:
- Inkomsten en uitgaven
  - Consumenten en produceren
  - Maatschappelijk verantwoord ondernemen
  - Profit en non-profit
- 15.02 De leerlingen genereren creatieve ideeën om een probleem op te lossen en bespreken de uitvoerbaarheid ervan aan de hand van criteria.  
Voetnoot:  
Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.





# Inhoud

<b>1</b>	<b>Inleiding</b> .....	<b>3</b>
1.1	Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten .....	3
1.2	De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs .....	3
1.3	Ruimte voor leraren(teams) en scholen .....	4
1.4	Differentiatie .....	4
1.5	Opbouw van leerplannen.....	6
<b>2</b>	<b>Situering</b> .....	<b>6</b>
2.1	Samenhang met het basisonderwijs .....	6
2.2	Samenhang in de eerste graad .....	7
2.2.1	Samenhang met leerplannen van de algemene vorming .....	7
2.2.2	Samenhang met de basisopties .....	7
2.3	Plaats in de lessentabel.....	7
<b>3</b>	<b>Pedagogisch-didactische duiding</b> .....	<b>7</b>
3.1	Mens & samenleving en het vormingsconcept.....	7
3.2	Krachtlijnen .....	8
3.3	Opbouw.....	8
3.4	Leerlijnen.....	9
3.4.1	Samenhang met het basisonderwijs .....	9
3.4.2	Samenhang in de eerste graad .....	9
3.4.3	Samenhang met de tweede graad .....	9
3.5	Mens & samenleving in een observerende en oriënterende graad .....	10
3.6	Aandachtspunten.....	11
3.7	Leerplanpagina.....	12
<b>4</b>	<b>Leerplandoelen</b> .....	<b>12</b>
4.1	Ik als persoon .....	12
4.2	Ik en mijn relatie met anderen.....	16
4.3	Ik en mijn relatie tot de samenleving.....	20
<b>5</b>	<b>Lexicon</b> .....	<b>24</b>
<b>6</b>	<b>Basisuitrusting</b> .....	<b>24</b>
6.1	Infrastructuur .....	24
<b>7</b>	<b>Glossarium</b> .....	<b>25</b>

<b>8</b>	<b>Concordantie .....</b>	<b>26</b>
8.1	Concordantietabel.....	26
8.2	Minimumdoelen basisvorming .....	26